

STASIO YLOS KULTŪRINĖ ANTROPOLOGIJA: NUŽMOGĖJIMO IR PRISIKĖLIMO PARADIGMOS

Gediminas Mikelaitis

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Anotacija. Straipsnyje atskleidžiamos kultūros istoriko, psichologo, pedagogo, teologo, rašytojo, Štuthofio koncentracijos stovyklos kalinio, kunigo, profesoriaus Stasio Ylos (1908–1983) darbuose aprašytos dehumanizacijos, t. y. nužmogėjimo, išsigimimo, patirtys, taip pat pastangos išlikti žmogumi, dvasinio prisikėlimo galimybė. Remiamasi šiais S. Ylos darbais: studija „Komunizmas Lietuvoje“ (paskelbta Kaune, 1937 m.), atsiminimų knyga „Žmonės ir žvėrys Dievų miške“ (išleista Putname, JAV, 1951 m., perleista Lietuvoje, 1991 m.), rankraštine knyga „Paskaitos, pamokslai, maldos Štuthofe“ (rašyta 1943–1944 m.)¹.

Esminiai žodžiai: kultūrinė antropologija, dehumanizacija, totalitarinis teroras, komunizmas, eschatologinis pasikeitimas ir prisikėlimas, malda.

Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIP-087/2016).

This research is funded by a grant (Nr. LIP-087/2016) from the Research Council of Lithuania.

Stasys Yla neaktualizavo antropologijos, tačiau antropologinės idėjos ir problematika ryškiai atsispindi jo darbuose ir veikloje. Daugiausia dėmesio kultūros istorijos, religiniuose, psichologiniuose darbuose jis skyrė žmogaus problemai, asmenybės tapsmui ir vaidmeniui kultūros raidoje. Žmogaus vaizdavimo amplitudė, galima sakyti, yra maksimali: nuo bendruomenę ardančių visuomeninių veiksnių („Laisvamanybė Lietuvoje“, 1936; „Komunizmas Lietuvoje“, 1937) ir išgyvenimo konclageryje (knyga „Žmonės ir žvėrys Dievų miš-

ke“, 1991), kuriame atsiskleidžia nužmogėjimo mechanizmas, iki psichologinės ir visuomeninės brandos (kultūros istorijos veikalas „Vardai ir veidai mūsų kultūros istorijoje“, 1973; religijos psichologijos studija „Dievas sutemose“, 1964), taip pat dvasinio prisikėlimo ir aukščiausių būties išgyvenimų (monografijos: „Laisvės problema“, 1956; „M. K. Čiurlionis: Kūrėjas ir žmogus“, 1984; rankraštinės studijos: „Visuomeninis veikimas“, „Naujas žmogus“).

Kultūrinė antropologija straipsnyje suvokiama ne kaip etnografijos ar etnologijos tyrimams artima teorinė prieiga, bet kaip sritis, priklausanti kur kas platesniam humanitarinių tyrimų laukui, aprėpiančiam filosofinę antropologiją, kultūros

¹ Daulius, Juozas. [Yla, Stasys] 1937. *Komunizmas Lietuvoje*. Kaunas (toliau nurodoma santrumpa KL ir puslapis); Yla, Stasys. 1991. *Žmonės ir žvėrys Dievų miške*. Kaunas (toliau – ŽŽ); Yla, Stasys. 1943–1944. *Paskaitos, pamokslai, maldos Štuthofe*. (toliau – PP).

psichologiją, teologinę antropologiją ir kt. Todėl darbe naudojamos minėtų sričių metodologinėmis priemonėmis ir kai kuriomis socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijų įžvalgomis². Vadovaujantis interpretaciniu kultūrinės antropologijos modeliu tiriamojoje medžiagoje ieškoma kultūros gyvavimo, reikšmių ir simbolių skleidimosi bendrųjų dėsnų; siekiama nustatyti socialinius veiksmus, per kuriuos reiškiasi kultūros formos, atrasti kultūros bendrybes ir susieti jas su psichologinėmis, socialinėmis, dorinėmis, religinėmis konstantomis; plėsti žmogiškumo diskurso pažinimą. Pasielkiami filosofinės antropologijos fenomenologinės analizės, transcendentinės refleksijos metodai (Būgaitė 2003, 16–18; Jonkus 2003, 26–28), galintys padėti atskleisti asmens nužmogėjimo ir pasikeitimo procesus žmonių naikinimo stovyklose.

Tyrimui parankios ir kultūros filosofo Arūno Sverdiolo nuostatos. Aptardamas kultūros filosofiją, filosofinio samprotavimo skiriamuoju bruožu jis laiko savitą teorinės analizės reflektyvumą: „Filosofavimas – ne tiek dalykų, kiek situacijų apmąstymas, situaciją suprantant kaip tai, kame yra pats mąstytojas, apmąstymas to, iš kokie taško dalykai regimi ir kokias pasekmes jų regėjimas turi pačiam reginčiajam“ (Sverdiolas 2000, 52). Tai aktuvalu vertinant S. Ylos pasakojimo būdą, kai pateikiama objektyvi istorinė informacija ir antropologiniu požiūriu nagrinėjamos egzistencinės situacijos.

² Žr. Čiubrinskas, Vytis. 2007. *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. Minėtinas ir įdomus bandymas sieti literatūrą ir antropologiją – B. Sruogos „Dievų mišką“ lyginti su tirstuoju etnografiniu aprašymu: Butkus, Vigmantas, Artūras Šeškus. 2010. Balio Sruogos *Dievų miškas* kaip (savita) antropologinė studija. *Literatūra* 52, 68–80.

Straipsnyje remiamasi ir teologinės antropologijos, kuriai būdinga religinė pagrindinių žmogaus būties ir kultūros problemų, žmogaus santykių su dieviškuoju pradų interpretacija, įžvalgomis. Kultūros ir asmenybės santykiams nagrinėti parankūs kultūros psichologijos metodai (mentalinių procesų lyginimas) (Culture theory 1984, 59; Kvietkauskas 2016, 34–70).

S. Ylos raštai iki šiol mažai tyrinėti. Iš iševijoje paskelbtų vertinimų galima išskirti Juozo Brazaičio ir Juozo Girmiaus straipsnius, ryškinusius S. Ylos asmenybės ir jo veiklos kultūrinį daugialypumą³. Vincas Trumpa S. Ylai yra priekaištavęs dėl kai kurių neistorinių, net propagandinių lietuvių kultūros vertinimų, dėl Katalikų bažnyčiai suteikto per didelio vaidmens ugdant lietuvių kultūrą (Trumpa 2001, 312–325). Lietuvoje S. Ylos istorinius darbus vienas pirmųjų išsamiau apžvelgė Vytautas Merkys (1991, 388–398). Bandyta nusakyti ir pedagogines pažiūras: kaip S. Yla suvokė ugdymo paskirtį, kaip paveikė modernios ugdymo sampratos formavimąsi Lietuvoje (Tijūnėlienė 2000, 121–131). Nagrinėtas S. Ylos požiūris į komunizmą Lietuvoje (Šepetys 2012, 9–28). Profesoriaus religinius bei kultūros istorijos darbus iš dalies jau yra aptaręs ir šio straipsnio autorius⁴.

³ Žr. Juozo Brazaičio straipsnius „Dvasinio dinamizmo nešėjas“ ir „Stasys Yla – naujas kunigas“ (Brazaitis, Juozas. 1983. *Raštai*. Chicago, 343–356); Juozo Girmiaus straipsnius: „Stasio Ylos veikalai“ (*Aidai* 4, 1965, 233–237) ir „Kun. Stasys Yla – gyvenimo teologas“ (*Aidai* 2, 1968, 85–86).

⁴ Plačiau žr. straipsnius: „Gyvosios dvasios apaštaltas“ (Mikelaitis, Gediminas. 1997. *Tolyn į laiką – gilyn į gelmę...: kun. Stasys Yla raštuose ir atsiminimuose*. Vilnius: Aidai, 337–354) ir „Stasio Ylos ir Antano Maceinos krikščioniškojo gyvenimo atnaujinimo analitika“ (*Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis XXXVII*. Vilnius, 2013, 29–40).

Rūpima dehumanizacijos ir prisikėlimo tema rašyta ne daug. Vytautas Merkys, atsiminimus „Žmonės ir žvėrys Dievų miške“ pavadinęs didžiausią išliekamąją vertę turinčia S. Ylos knyga (Merkys 1991, 389), atkreipė dėmesį į juose pavaizduotą „asmeninę kalinių dramą ir psichologinį koncentracijos stovyklos klimatą“, į „visiško žmogaus paniekimo, nužmoginimo procesą ir nužmogėjimo įsikūnijimą“. Išsamiau S. Ylos atsiminimai „Žmonės ir žvėrys Dievų miške“ analizuoti Kristinos Bartkienės disertacijoje „XX amžiaus antrosios pusės lietuvių išeivijos rašytojų memuarai: žanro raida“ (2010). Šiame darbe kalbama apie literatūrinius memuarus, kurių centre – istorijos ir asmens santykio problema. Autorė teigia, kad S. Ylos „atsiminimai pasižymi meninių priemonių gausa, vaizdingomis teksto kūrimo detalėmis, beletrizacija“, jų tikslas – meniškai interpretuoti faktą ir perteikti rašytojo pasaulėžiūros ypatumus. Konstatuojama, kad faktas, dokumentas šiuose atsiminimuose nėra svarbiausi, svarstomas žmogaus ir istorijos santykis, jiems būdinga savirefleksija ir kito apmąstymai: „St. Yla psichologiškai vertina ribinėje situacijoje atsidūrusio žmogaus elgesį“ (Bartkienė 2010, 74). Nors autorė per daug akcentuoja atsiminimų beletrizaciją, vaizdingų priemonių gausą, ji taikliai atkreipia dėmesį į S. Ylos pasakojimui būdingą psichologinį egzistencinių situacijų vertinimą.

Rašydamas atsiminimus, S. Yla rėmėsi dar lageryje užrašytais teksto fragmentais: „Kai dabar sklaidau ištraukas, išsineštas iš kaceto, darosi suprantama, kodėl pasirinkau tas, kurios tuomet žmogų stiprino“ (ŽŽ, 130). Taigi, K. Bartkienės teigimu (2010, 89–90), „S. Yla išgyvena praeitį dar

kartą, bando suprasti save tuomet ir dabar. Tuo šie atsiminimai skiriasi nuo kitų memuarų: autorius ne tik prisimena ir užrašo, pasakoja, jis nagrinėja, bando suvokti elgesį, jausenas, įvykius. Knygoje atskleidžiamas niekinamo ir žlugdomo individo tikslas – išlikti žmogumi.“

Atsiminimų knygoje susipynusios pasakojamoji ir vertinamoji plotmės. Būtent psichologinis vienu ar kitų faktų vertinimas, jų lyginimas su istoriniais ar biografiniais duomenimis suteikia S. Ylos pasakojimui patrauklumo.

Komunizmas kaip asmens ir tautos naikinimo ideologija bei praktika

1937 m. S. Yla Kaune išleido knygą „Komunizmas Lietuvoje“, kurią pasirašė Juozo Dauliaus slapyvardžiu (pakartotinai ši knyga buvo išleista 2012 m.). Tai pirmoji Lietuvoje išsamumu ir analitiškumu iki šiol nepranokta studija apie komunistinio totalitarizmo veikimo tikslą, taktiką, organizaciją, komunizmo idėjų keliamą pavojų Lietuvai ir kovos su juo būtinybę. Knygoje paliestos problemos ir šiandien skamba labai aktualiai, juolab kad, pasak autoriaus, jau stalininės Rusijos laikais „Pabaltijys buvo vienas iš svarbiausių narvelių komunizmo pozicijų grandyje“ (KL, 8). Nors knygos autorius iš esmės rašo apie komunizmą, ši ideologija aprašoma kaip bolševizmas, t. y. prievartinis totalitarinis režimas, valdymui pasitelkęs represinius būdus ir terorą.

Komunistinių organizacijų ir komunistinės totalitarizmo ideologijos skverbimasis buvo viena iš opiausių ir aktualiausių nepriklausomos Lietuvos gyvenimo temų XX a. 3 dešimtmetyje. Knyga „Komunizmas Lietuvoje“ labai išsamai. Joje surinkta

daug duomenų apie komunistų organizacijas, šių organizacijų tikslus, uždavinius, taktiką, agitaciją ir kt. Visa tai aprašyta labai nuosekliai ir sistemingai. S. Yla suformulavo svarbias išvadas apie realų, nors ir netiesioginį, komunizmo pavojų Lietuvai (minėtina, kad visų pirma kenksmingomis, pavojingomis laikytos iš Rusijos skleidžiamos žemiškojo mesianizmo, valstybės totalizmo, antipersonalizmo idėjos, brutalūs politiniai metodai). Komunizmu S. Yla domėjosi ir vėliau: 1962 m. rašytame, bet nepaskelbtame straipsnyje „Kur slypi komunizmo grėsmė?“⁵ jis perspėjo dėl rusiškojo imperializmo ir įvardijo dvi komunizmui plisti palankias psichologines aplinkybes. Tai naivumas tikėti tuo, ką komunistai kalba, ir nematyti to, ką jie daro, bei žmonių nusivylimas demokratijos nepajėgumu ir socialine neteisybe.

Siekiant suvokti totalitarizmo poveikį asmenybės dehumanizacijai svarbu išskirti knygoje aprašytą komunizmo taktiką, ideologinėmis manipuliacijomis paremtus bandymus paveikti viešąją nuomonę, politikus ir visuomenę.

S. Ylos teigimu, tarptautinė komunistų partija (kominternas) visada buvo veikiamą Rusijos, tad komunizmo tikslai, kurių siekė V. Leninas, L. Trockis, jau seniai yra žinomi: remti įvairius tarptautinius konfliktus, streikus; kelti neramumus ir nesantątaiką, dėl kurių tų konfliktų galėtų kilti; įvairiai kompromituoti įtakingus asmenis. Lietuvos atžvilgiu Rusijos komunistai turėjo du tikslus: „a) sukliudyti, kad Lietuva neatsiskirtų nuo Sovietų Rusijos ir netaptų nepriklausoma, ir b) jau nepriklausomą Lietuvą okupuoti dar nesustiprėjusią“

⁵ Yla, Stasys. *Kur slypi komunizmo grėsmė?* (rankraštis). Putnamas: ALKA, 1962, kambarys nr. 5.

(KL, 21). Taigi Sovietų Rusija komunizmą iš pat pradžių naudojo kaip įvairiopą priemonę kitoms tautoms pavergti, o Lietuva, komunizmo pavojų tapatinusi tik su Rusija, neįžvelgė vidinių problemų. S. Yla žinojo, kad komunistų veikla buvo organizuojama ir Lietuvoje, komunistams buvo vadovaujama iš Rusijos. Ši veikla Lietuvoje buvo daugiau ar mažiau slapta (konspiratyvi): sąmoningai buvo slepiami veikimo tikslai, ryšiai su Rusija, asmenų pavardės.

Dėl šios priežasties, kaip jau buvo minėta, knygos autorius išskirtinį dėmesį skyrė komunistų veikloje naudotiems metodams ir taktikai atskleisti (apie tai 1939 m. „Židinys“ (Nr. 7) paskelbė ir atskirą straipsnį „Komunistų veikimo metodai“). S. Ylos teigimu, supratęs komunizmo veikimo metodus ir taktiką, galima rasti būdą, kaip užkirsti kelią šiai ideologijai plisti. Komunistinį metodą sudaro įvairios komunistinių tikslų siekimo ir uždavinių realizavimo priemonės. Pagrindinis komunizmo tikslas – pasaulio reformavimas revoliuciniu keliu pagal marksistinį mokymą.

S. Yla išskiria pastoviuosius ir kintamuosius komunistinio metodo bruožus. Kintamiesiems bruožams jis priskiria *dinamiškumą, visuotinumą ir visapusiškumą, organizuotumą, konspiratyvumą, prisitaikymą, konkretumą, negatyvumą, sugestyvumą*. Pripažįstama, kad komunistams būdingas beatodairiškas aktyvizmas, veržimasis į visas gyvenimo sritis: kultūrą, verslą, švietimą, kariuomenę ir kt., kad komunizmo idėjos apima visas gyventojų amžiaus grupes, visas profesijas, taikosi į visų pasaulėžiūrų žmones.

Ypač ryškios buvo komunistų pastangos prisitaikyti prie vietinių aplinkybių, atsižvelgti į žmonių interesus. S. Yla komu-

nistus vadino „didžiausiais prisitaikymo menininkais“ (KL, 168). Jie numatydamo, kaip geriausia prie žmonių prieiti, mokėjo „pastebėti ir pabrėžti kiekvieno jų vargo reiškinių ir sužadinti jų nepasitenkinimą tais, kurie prie to vargo atsiradimo šiokiu ar tokiu būdu yra prisidėję“. Komunistai stengėsi paliesti valstiečiams opiausius klausimus: mokesčius, skolas, ūkininkavimą, nedarbą, rodydamo susirūpinimą liaudies interesų gynimu, slėpdami savo pažiūras. S. Ylos teigimu, jie taikė „labai suktą taktiką“. Komunistai remdamo, gilindavo ir plėsdavo kiekvieną liaudies konfliktą ar kilusius neramumus. Jie dalyvaudavo liaudies viešajame gyvenime, pavyzdžiui, renkanti seniūnus ar darbininkų komitetus. Jie dėdavosi tautinių mažumų gynėjais, darbininkams kalbėdamo apie buržuazinių išnaudojimą, o tautinę valdžią vadino fašizmu – didžiausiu demokratijos priešu. Komunistų negatyvumas (ar destruktivumas) pasireiškėdavo griauanti religines, kultūrinės, tautinės vertybes, skleidžiant neapykantą tarp asmenų, luomų, atskirų tautų, vykdamo terorą, smurtą, grobiant bei žudanti jiems nepageidaujamus asmenis. Destruktyvaus veikimo ribas nustatydamo komunistų partijos vadovybės instrukcijos ir nurodymai.

Kaip nurodo S. Yla, komunistai ypač pabrėžė veikimo įtaigumą (sugestyvumą). Jie rėmėsi ne individualia, o masių psichologija. Veiklos ir propagandos pagrindas – drąsus, kategoriškas, sugestyvus teigimas be įrodinėjimų ar aiškinimų. Siekdami savo tikslų komunistai naudojo visas priemones ir brutalius jėgos metodus: komunistams „nebaisus joks kruvinas žygis, joks, kad ir baisiausias, kalėjimas“. Krikščionybės principams ir paprastam

žmoniškumui prieštaravo „neapykantos dvasia, kuri reiškiasi jų kovos metoduose, prievarta ir smurtas, taikomi kiekvienam priešininkui, plukdymas kraujuje kiekvienos priešingos jiems nuomonės ir nusistatymo“ (KL, 178).

Lankstūs ir tikslingi komunistų kintamieji metodai buvo taikomi atsižvelgiant į vietą (valstybes ir žemynus), laiką bei politinę padėtį. Pavyzdžiui, Afrikoje ir Azijoje komunistai labiau žadino tautinius pavergtų tautų jausmus, palaikė nepriklausomybės idėją, o Europoje ir Amerikoje, kur buvo aktualesni socialiniai klausimai, jie griaudavo socialinę sanklodą, tautinę ir valstybinę solidarumą, kurdami kovą tarp savininkų (turtinųjų) ir darbininkų.

Atskleidamas totalitarinės prievartos ideologiją ir socialinę bei politinę praktiką S. Yla išryškina ir psichologines bei antropologines teroro apraiškas ir jų griaujamąjį poveikį asmeniui bei visuomenei: neapykantą, smurtą, melo bei negatyvizmo dvasią, visuomenės skaldymo ir supriešinimo atmosferą. Totalitarinė propaganda aktyviomis lankščiomis priemonėmis griaua asmens žmoniškumą, išardo ir apverčia aukštyn kojomis visą asmens ir visuomenės vertybių hierarchiją. Dar prieš Antrąjį pasaulinį karą išdėstyta totalitarizmo teoriją S. Yla pats patyrė nacių konclageryje.

Žvėriškumo ir žmoniškumo kolizijos

Skaudžią katastrofų laikotarpio žmogaus patirtį – ribines gyvenimo ir mirties situacijas koncentracijos stovykloje – S. Yla aprašė atsiminimų knygoje „Žmonės ir žvėrys Dievų miške“. Tai pačiai patirčiai

perteikti lietuvių klasikas Balys Sruoga, „Dievų miško“ autorius, pasitelkė groteską. S. Yla kuria ramesnį pasakojimą, patirtus įvykius aprašo kaip stebėtojas, istorikas ir psichologas. Kita vertus, kaip ir B. Sruogos, Antano Kučo, Rapolo Mackonio ir kitų Štuthofa kalinių knygoje, žvėriškos nužmogėjimo scenos aprašytos vaizdingai ir paprastai, o fakto tiesa derinama su psichologine reakcija ar vertinimu.

„Kai grįžome ketvirtą kartą prie krūvos, draugai Jurgučiui pakuždėjo imti mažesnę rąstagalį. Jis paklausė ir užsidėjęs bandė įsimaišyti į kitų tarpą, kad jo nepastebėtų. Bet kur tau! Kokį 10 metrų panešėjęs, kapas jį sustabdė, liepė tą gabalą numesti nuo pečių, grįžti prie krūvos ir paimti patį didžiausią.

– Tu, senas arkly, bandysi man simuliuoti! – šaukė jis.

Mes grąžėmės, žiūrėdami, kas bus. Jurgutis, matyt, visas virpėjo, nes vos paėmė rąstgalį, jis vėl jam išpuolė iš rankų. Tada kapas pats padėjo uždėti didžiausią gabalą ant pečių ir, sudrožęs per nugarą, pastūmė jį skubėti, kad prisivytytų kitus. Ir šį kartą Jurgutis neišvengė nelaimės – rąstagalį vėl kelyje nulėkė nuo pečių. Lazdų kruša vėl pasipylė ant jo.

Klaiku buvo žiūrėti, kaip mūsų Mokslų Akademijos pirmininkas atrodė visas mėlynas, kaip jo veido raumenys trūkčiojo, o visas veidas buvo varvančiu prakaitu apipiltas.

Padėti jam nebuvo priemonių. Klumpes jis pametė pakeliui ir jų nebeieškojo; jos tik labiau kliudė bėgti, o joms smunkant nuo kojų ir medis greičiau nusirisdavo nuo pečių“ (ŽŽ, 60).

Autorius aprašo sadistinius siautėjimus ir kartu apmąsto teroro sistemos įsivyravimą, jos vykdytą nuolatinį žmogiškumo gniuždymą ir žmonių fizinį naikinimą (pavyzdžiui, Vladas Jurgutis mušamas be jo-

kios priežasties, o Kazį Baubą tvarkdarys rusas, norėdamas paraginti, užmuša vienu lentgalio smūgiu).

Totalitarizmo tyrinėtojai analizuoja žmogaus nužmoginimo procesą. Hanos Arendt nuomone (2001, 426–427), „tikrasis koncentracijos ir naikinimo stovyklų siaubas yra tas faktas, kad kaliniai, net jei jiems pavyksta išlikti gyviems, nuo gyvųjų pasaulio atkirsti efektyviau negu tuo atveju, jei jie jau būtų mirę, nes teroras priverčia užmiršti. Žudymas čia yra toks pat beasmenis kaip uodo sumaigymas.“ Gyvenimo koncentracijos stovyklose siaubingumo negali aprėpti vaizduotė, nes jis egzistuoja už gyvenimo ir mirties ribų: „Stovyklose uždarytos žmonių masės buvo traktuojamos taip, tarsi tie žmonės jau nebeegzistuoję“ (Arendt, 2001, 429).

S. Yla taikliai nusako tokios sistemos funkcionavimą lageryje: „Kaceto sistema buvo labai aiški: jei tu muši kitus, tavęs niekas nemuš; jei tu muši geriau nei kiti muša, būsi paaukštintas, pasidarysi bloko vyresniuolu ar kapu. Mušdamas kitus save apsaugoji. Kodėl tuo būdu nepagerinti savo padėties, negelbėti savo gyvybės? Kas nors vis tiek turės tą „gyvulių bandą“ mušti“ (ŽŽ, 45). Imamasi šių sistemą komentuoti, vertinti:

„Jautrumas buko nebe savaitėmis, bet dienomis. Prigimtis pati sukūrė apsaugos priemones, nes jautriai pergyvendamas, turėtum išeiti iš proto. Nepasakytum, kad savotiškai gera matyti mušimus, kankinimus ir nebejausti jokio gailėsčio, užuojautos, pasipiktinimo. Net dar daugiau: būti pačiam mušamam, atlaikyti kirčius ir nebeišgyventi skausmo, pažeminimo, ypač pykčio ar keršto. Keista, kad viskas pasidaro taip reliatyvu, net sakytum, natūralu. Jei iš tavęs reikalautų prisipažinti kaltu dėl ko

nors, ir žinotum, jog už tai būsi žiauriai sumuštas, turbūt neberodytum jokio pasipriešinimo, kaip lai esti sovietuose. Žmogus nebesei žmogus, sutryptas ir nuasmenintas, parengtas bet kokiam netikėtumui ir piktui. Tik instinktas kartais dar ginasi – pats vienas, savo jėgomis“ (ŽŽ, 45).

Dėl minėtų priežasčių S. Ylos vaizduojami žmonės stovykloje pradeda prarasti žmogiškąją sąmonę, jie tampa užguiti arba plėšrūs padarai. „Žmogus kacete reiškė plūdimaši. „Du Mensch“ (tu žmogau!) buvo beveik keiksmazodis. Eidamas pro vartus turėjai sakyti ne savo pavardę, bet numerį“ (ŽŽ, 135–136).

Totalus naikinimas pirmiausia nužudo žmogų kaip juridinį asmenį, paskui – moraliskai. Ar gali žmogus išlikti žmogumi šioje žvėriškoje naikinimo stovykloje? Knygos pradžioje autorius rašo, kad sunku prisiminti „žmones žvėrių rankose“:

„Žvėris norėjo juos palaužti ir sunaikinti, bet jų dvasia nesidavė priveikiama. Žmonės keitėsi ir už spygliuotų vielų; kitaip keitėsi negu žmogus-žvėris norėjo. Nekaltus ir kankinamus keitė kančia, kaip ji keičia kiekvieną žmogų arba sulaužo. Palūžo nemaža ir ten, bet daugumas atsilaukė – pajėgė atsispirti juos gniuždžiusiam žvėriškumui. Visiems gi liko įspaustas įsitikinimas, kad senoji vidurio, patogumų, sekulumo, gal geraširdiško naivumo dvasia – pamažu gniužta savo menkume. Liko ir pasibaisėjimas nežmoniškąja dvasia.“⁶

S. Yla įvardija žvėrį kaip šėtono simbolį, kaip pasaulyje veikiančią nedorybės paslaptį⁷, *misterium iniquitatis*, arba niek-

šybės paslaptį (kaip ją vadino Antanas Maceina). Blogis kaip pirminės nedorybės patirties simbolis išsamiau nereflektuojamas – remiamasi „prisipažinimo patirtimi“: „Juk neįmanoma tiesiogiai, ne simboliškai, išreikšti patirtą, iškęstą ar padarytą blogį.“⁸ Pasakojimu kaip prisipažinimu S. Yla liudija šėtonišką nebūties dauginimą, kuris vyksta luošinant ir griauinant būtį. Taigi kalbant apie žmonių degradaciją ir naikinimą, parodoma ir žvėries ontologinė griaunamoji galia.

Žvėries metaforai nusakyti taikytinas biblinio Kaino simbolis, įkūnijęs metafizinę neapykantą Dievui, žmogui ir žemei. Kaino neapykanta kitam žmogui kyla ne iš keršto ar dėl kito kaltės, tiesiog sąmoningai siekiama sunaikinti kito egzistenciją. Ir totalitariniai režimai „nekenčia žmogaus asmeniškumo ir visomis priemonėmis stengiasi jį sunaikinti“, o žmogaus nuasmeninimą vykdo planingai, „jį įjungdami į sistemą ir įjungdami į masę“ (Maceina 2007, 285).

Vis dėlto S. Ylai svarbiausia kalbėti apie kalinių išlikimą, kuris vaizduojamas kaip eschatologinis pasikeitimas, įvykstantis per giliausią egzistencinę kančią, keičiančią ne tik kalinių, bet kartais ir „šaltų bei ramių tobulų budelių“ dvasią. (Minėtina, kad S. Yla nesmerkia nė vieno stovyklos budelio, jų nužmogėjimo nelaiko galutiniu. Jis pastebi ne vieną žmogiškumo blyksnį: žiaurus sargybinis netikėtai ištiesia baltą nosinę Masaičiui ir liepia nusivalyti kraują; puskarininkis Fotas, pristatytas naikinti žydžių, patiria „vidinį pragarą“ ir

⁶ Žmogaus niekinimo ir naikinimo siaubo išgyvenimą liudija autoriaus Štuthofe parašyta sarkastiškos ironijos kupina „Velnio litanija“, prasidedanti taip: „Melo tėve, išpažįstam tėve. / Klastos sūnau, lenkiamės tau. / Neigimo dvasia, sekam tėve.“

⁷ Žr. 2 Tes 2, 7.

⁸ Ricoeur, Paul. 2001. *Egzistencija ir hermeneutika: Interpretacijų konfliktas*. Vilnius: Baltos lankos, 34–35. Žr. plačiau Claret, Bernd J. 1997. *Geheimnis des Bösen: Zur Diskussion um den Teufel*. Innsbruck, 322.

jo elgesys labai pasikeičia; kriminalistų vadas Ernstas Schuras atveria širdį lietuviams kaliniams, o kančią patyręs rūbų kameros kapas Rožinskis atneša kaliniams paskaityti Šv. Raštą.)

Kad įvyktų perėjimas iš mirties į gyvenimą, svarbu buvo sąmoningai siekti išlikti žmogumi. Pažadinti dvasinio gyvenimo ilgesį padėdavo religiniai ženklai ar simboliai. S. Yla prisimena, kaip vienam kitam įspausdavo į ranką medalikėlį ar kryželį, kuriuos turėti lageryje būdavo draudžiama. „Savotiškas žaibolaidis“, perkeliantis į kitą, apsisvalymo pasaulį, garbės kaliniams buvo ir knygos. S. Yla prisipažįsta, kad nors buvo praradęs tikėjimą žmogumi, o apkartinta tikrovė jį buvo skaudžiai sužalojusi, tačiau, skaitant J. Matulaičio dienoraščius, šventųjų A. Liguorio, P. Salezo knygas, jas apmąstant, augo ir buvusio žmogiškumo ilgesys. Šis ilgesys vertė pamilti sužalotą žmogų ir jam padėti. S. Ylos antropologiniame naratyve krikščioniškas tikėjimas teigiamas kaip esminis egzistencinis pamatas.

Jėgų prisikelti gyvenimui teikė ir konclageryje veikęs vadinamasis „Dievo pogrindis“: nors slapstantis, bet pradėta laikyti mišias, atlikti išpažintį. Taip buvo diegiama viltis pakilti, pakeisti dvasią, melsta tikėjimo, kad įmanoma išsaugoti žmoniškumą. S. Ylos teigimu, „dvasinė vienybė ir pusiausvyra buvo tas stulpas“ (ŽŽ, 146), kurio laikėsi kaceto lietuvių bendruomenė.

Svarbu, kad vienybės ir dvasinio perkeitimo jau buvo meldžiama bendrai:

„Mes norim įsijungti, Viešpatie, į Tavo vadovaujamos visos gamtos sutartinę. Mes norim su vyturiais skardenti į Tavo padanges, su aukuro dūmais savąsias aukas Tau aukoti, į Tave, kaip augalai į saulę, stiebtis.

Leisk mums, Viešpatie, šiandien būti ne paprastais statistais, ne lūžtančiomis nendrėmis, ne blankiais šešėliais, bet žmonėmis, kurie, perėję ugnį, darosi kieti, kaip plienas, atsparūs, kaip mūsų laukų ąžuolas, vėjų blaškomas, kaip kariai, kurie ir mirčiai nebijo pažiūrėti į akis.

Su Tavim, Dieve, pradedam mes savo dieną, su Tavim ir Tavo garbei“ (PP, 162).

S. Ylai pavyko išsaugoti lageryje rašytos knygos „Paskaitos, pamokslai, maldos Štuthofe“ užrašus. Viename iš šios knygos straipsnių, pavadintame „Prisikėlimo psichologija“, svarstoma, kaip įvyksta žmogaus pasikeitimas: kai asmuo pakyla virš savęs, kai išgirsta Dievo pasaulio tonus, tada jo elgesyje prasiveržia aukštesnė valia. Psichologinis kelias yra pamatyti ir atpažinti save kito gyvenime su visomis tragiškomis pasekmėmis. „Persikeitimo psichologijos pradų rasime ir savo patirtyje. Kad ir atsidūrę lageryje, mes tapom pritrenkti ir apsvaiginti. Ir kai pradėjom atsigauti, grįžti į save, reflektuot, – tada mūsų lūpose pasigirdo žodžiai: „mes grįšim į namus kiti!“ (PP, 65).

Viktoro Franklio (taip pat buvusio konclagerio kalinio) nuomone, „prasmės ieškojimas tampa svarbiausia motyvacija žmogaus gyvenime“ (Frankl 2008, 109)⁹. Žmogus atranda gyvenimo prasmę tik prisiimdamas atsakomybę už savo paties gyvenimą, nebūties akivaizdoje pasirinkdamas kūrybines, patirtines ir nusistatymo vertybes. Egzistencijos esmė – aktualizuoti potencialią savo gyvenimo prasmę, taip pat ir kančios prasmę. Atrasta kančios prasmė tampa ir sielogyda, įveikian-

⁹ Kaip teigia A. Paškus (1992, 45, 50), „V. Franklis žmogaus esmės ieško noietinėje, dvasinėje (ne religinėje) dimensijoje, neužsklęsdamas durų ir antgamtinę tikrovę“, jis stengiasi priminti, kad visada yra galimybės „kiaulei tapti angelu ir angelui kiaule“.

čia egzistencijos vakuumą, ir aukščiausia prasme, padedančia išlikti žmogumi prieš totalų nužmoginimą.

S. Yla ir pats griebėsi minčių apie iškentėtą kančią kaip aukščiausią kūrybos laimę; apie anksčiau negirdėtus japonų moralinius rezervus kaip didžiausią jėgą (žr. ŽŽ, 130). Kita vertus, terapinę funkciją atliko, kūrybingumą ir veiklumą žadino ir lageryje „veikusi“ „akademija“ ar „gyvasis universitetas“, „kalbų institutas“, kur buvo mokomasi, skaitomos paskaitos, diskutuojama. Tai suartindavo kalinius, padėdavo išsivaduoti iš vienvėdės.

Apibendrinant galima teigti, kad S. Ylos knygose apčiuoptas istorinis ir apokaliptinis naratyvas parodo asmens eschatologinio pasikeitimo galimybę: net nu-

žmoginimo sąlygomis, išgyvendamas egzistencinę kančią, žmogus gali atrasti savo būties prasmę ir išlikti žmogumi.

Išvados

S. Yla, pats patyręs totalitarinio teroro ir propagandos teorijos žvėriškumą, įtaigiai jį išreiškia savo tekstais. Atskleidždamas išgyventą totalaus žmonių naikinimo siaubą, jis ne tik parodo nužmoginimo tragizmą, bet ir išryškina antropologinius veiksnius, skatinusius išlaikyti žmoniškumą, suteikusius galimybę patirti kūrybingumo akimirkas, puoselėti eschatologinę tikėjimo viltį. S. Ylos pastangos atskleisti psichologinio žmogaus pasikeitimo vyksmą ir jį išreiškiančius išgyvenimus neabejotinai vertingos.

LITERATŪRA

Arendt, Hannah. 2001. *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba.

Bartkienė, Kristina. 2010. *XX amžiaus antrosios pusės lietuvių išeivijos rašytojų memuarai: žanro raida*. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Brazaitis, Juozas. 1983. *Raštai*. Chicago: „Draugo“ spaustuvė.

Butkus, Vigmantas, Artūras Šeškus. 2010. Balio Sruogos *Dievų miškas* kaip (savita) antropologinė studija. *Literatūra* 52, 68–80.

Būgaitė, Elena. 2003. *Filosofinė antropologija: mokymo priemonė*. Kaunas.

Claret, Bernd J. 1997. *Geheimnis des Bösen: Zur Diskussion um den Teufel*. Innsbruck.

Culture theory. Richard A. Schweder & Robert A. LeVine, eds. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

Čiubrinskas, Vytis. 2007. *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Frankl, Viktor E. 2008. *Žmogus ieško prasmės*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.

Girnius, Juozas. 1965. Stasio Ylos veikalai. *Aidai* 4, 233–237.

Girnius, Juozas. 1968. Kun. Stasys Yla – gyvenimo teologas. *Aidai* 2, 85–86.

Jonkus, Dalius. 2003. *Filosofinė antropologija: mokojoji knyga filosofijos specialybės studentams*. Kaunas.

Kvietkauskas, Mindaugas. 2016. Sambūrių atmosfera: „Šatrijos“ ir „Trečio fronto“ bendrijos kultūrinės psichologijos aspektu. *Colloquia* 35, 34–70.

Maceina, Antanas. 2007. Kaino prisikėlimas: Esminiai bolševizmo bruožai. Iš: Maceina. Antanas. *Raštai XII: Socialinė ir politinė filosofija*. Vilnius: Margi raštai.

Merkys, Vytautas. 1991. Stasys Yla ir jo atsiminimai. Iš: Yla, Stasys. *Žmonės ir žvėrys dievų miške*. Kaunas, 388–398.

Mikelaitis, Gediminas. 1997. Gyvosios dvasios apaštalas. Iš: Mikelaitis, Gediminas. *Tolyn į laiką – gilyn į gelmę...: kun. Stasys Yla raštuose ir atsiminimuose*. Vilnius: Aidai, 337–354.

Mikelaitis, Gediminas. 2013. Stasio Ylos ir An-

tano Maceinos krikščioniškojo gyvenimo atnaujinimo analitika. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* XXXVII. Vilnius, 29–40.

Paškus, Antanas. 1992. Logoterapija ir jos autorius. Iš: Paškus, Antanas. *Idėjų sankryžoje: kritinis skerspjūvis*. Kaunas.

Ricoeur, Paul. 2001. *Egzistencija ir hermeneutika: Interpretacijų konfliktas*. Vilnius: Baltos lankos.

Sverdiolas, Arūnas. 2000. Vytauto Kavolio kultūros filosofija. *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*.

Sud. Rita Kavolienė, Darius Kuolys. Vilnius: Baltos lankos.

Šepetys, Nerijus. 2012. Įvadas į lietuviškąją komunizmo kritiką. Iš: Yla, Stasys. *Komunizmas Lietuvoje*. Vilnius, 2012, 9–28.

Tijūnėlienė, Ona. 2000. Kun. S. Ylos pažiūros į ugdymą ir jo paskirtį. *Soter* 4, 121–131.

Trumpa, Vincas. 2001. Nereikalingas lakavimas ir priešų ieškojimas. Iš: Trumpa, Vincas. *Apie žmones ir laiką*. Vilnius: Baltos lankos, 312–325.

STASYS YLA'S CULTURAL ANTHROPOLOGY: PARADIGMS OF INHUMANITY AND RESURRECTION

Gediminas Mikelaitis

Summary

This article reveals the experiences of dehumanization, i.e., inhumanity and degeneracy, experienced by and described in the works of Prof. Stasys Yla (1908–1983) – cultural historian, psychologist, pedagogue, theologian, writer as well as inmate and priest at Stutthof concentration camp. The article also examines his efforts in remaining as humane as possible and in seeking opportunities for spiritual resurrection. The following works of Yla are studied: the study *Communism in Lithuania* (Kaunas, 1937), his book of memoirs *People and Beasts in the Forest of the Gods* (Putnam, US, 1951, re-released in Lithuania in 1991) and a collection of his manuscripts titled *Lectures, Sermons and Prayers in Stutthof* (written during 1943–1944, re-released in 2018).

Having himself experienced the terror of totalitarianism and the brutality induced by propaganda theories, Yla presents a commanding expression of this suffering in his works. Revealing the horror of the total elimination of people that he was a witness to, he not only shows the tragedy of dehumanization but also highlights the anthropological factors that encouraged him to keep his humanity, giving him the chance to experience moments of creativity and nurture his eschatological belief in faith. Yla's efforts to reveal a person's psychological transformation and the experiences that express this change are undoubtedly valuable.

Gauta 2017-11-08

Priimta publikuoti 2017-12-04

Autoriaus adresas:

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius
El. paštas mikelaitis.g@gmail.com